

АМАНАТ ПЕН ҚИЯНАТ КОНЦЕПТІЛЕРІ ОППОЗИЦИЯ РЕТІНДЕ**Э.Н. Дүнгенбай*¹, Ж.К. Отарбекова¹, З. Каймаз²**¹ Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан² Эге университеті, Измир, Түркияe-mail*: dungenbay.elmira@mail.ru

Мақалада тілдік маңызы бар терминдердің концепт тұрғысында зерттелу маңыздылығы тұрғыда айтылған, соның ішінде қазақ ұлтының дүниетанымдық ерекшелігін көрсететін концептілердің бірі «аманат» концептісі тарқатып жазылды. *Аманат* концептісінің когнитивті тұрғыдан ашып жазу үшін бинарлық оппозициялық жұбын келтіру керек, оппозициялық жұпты «қиянат» концептісі құрайды, сондықтан қиянат концептісін айта отырып, аманат концептісінің ұлт үшін маңыздылығын анықтауға болады. *Аманат* ұғымының XIX-XX ғасырлардағы қолданысын анықтау үшін сол кезеңдегі дереккөздермен жұмыс жасалды, мысалы, саяхатшы Ф.А.Фиельструп, тарихшы Е.Бекмаханов еңбектерінде кездескен *аманат* концептісі сол заманды сипаттай отырып, халықтың дүниетанымын көрсетеді, сонымен қоса, халық санасына берік бекіген мақал-мәтелдердегі талдауы мақалада кеңінен көрініс тапты. *Қиянат* адамға жасалған зорлық-зомбылықты, әділетсіздікті, өктемдік пен озбырлықты білдіретін ұғым ретінде кең түрде талқыланады, *қиянат* жасаған адамның адамгершілік қасиеттері жойылады деп есептелген. *Қиянат* концептісі *аманат* концептісіне бинарлық оппозициялық жұп құрайды, адамға қатысты *қиянат* түрлерін топтастырдық, өзіне қатысты *қиянат* жасамау - бұл өз сезім мүшелеріне *қиянат* жасамау, өтірік айту, дөрекі сөйлеу – тілге *қиянат*. Қазіргі қоғам *аманат* пен *қиянат* концептісін қаншалықты терең түсінетіндігі туралы анықтау үшін әлеуметтік сауалнама жүргізіліп, нәтижелері келтірілді.

Түйін сөздер: *концепт, бинарлық жұп, оппозициялық жұп, аманат концептісі, қиянат концептісі.*

Кіріспе

Адамзат дүниені, дүниедегі орын алған құбылыстардың сырын әркезде де білуге құмарланды. Сол құбылыстар мен заттарға өзінше атау беруге тырысты. Әлем, дүние ұғымы – адам мен қоғам, олардың өзара әрекеті қоғам мен орта туралы ақпаратты өңдеудің нәтижесі болып табылады. Дүние моделі белгілі бір тілдік және этномәдени дәстүр аясында жүйеленген әлем туралы барлық түсініктердің жиынтығы, ғасырлар бойы қордаланған білім қоры болып табылады. Оның мазмұндық құрылымы бүкіл әлемнің кеңістіктік-уақыттық, себептік-салдарлық, этикалық-ережелік, сандық-мөлшерлік, мәндік-мағыналық, кескіндік-кейіпкерлік, т.б. негізгі параметрлерін космологиялық тұрғыдан сипаттауға бағытталады. Концепт кездесетін ұғымарды жан-жақты ашуға, зерттеуге мүмкіндік береді. Шетелдік басылымда былай көрсетілген: «... концепт жұмыс істеудің сенімді әдістемелік негізін құрайды. Мәгіндердің репрезентативті бөлігін дамытуға мүмкіндік береді...» [1; 179]. Расында да, концепт – адам бойында жылдар бойы сақталып ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған мәдениет, адамгершілік, дін, діл жиынтығы болып табылады. Ол туралы А.Ислам «Концепт және оның қазақ тіл біліміндегі зерттелуі» атты еңбегінде тарқатып жазады.

Осындай ауқымды да әртүрлі, аса күрделі кешенді түсіну және түсіндіру үшін бинарлық оппозициялық жүйелеу тәсілін қолдану тиімді. Лингвистикадағы оппозиция әдісі өткен ғасырдың 80-жылдары дами бастады. Н.И.Толстой бинарлық оппозициялық жүйенің маңыздылығын былайша түсіндіреді: «Негізінде мұның бәрі таза лингвистикалық емес, логикалық немесе семиотикалық аппараттарға қатысты және тіл білімі үшін бұл әдіс маңызды, өйткені ол тіл туралы ғылымды оқшауламай, оны ғылыми пәндерге кеңінен енгізеді» [2; 182]. Жалпы 10-12 жұп бинарлық оппозиция бар. Қазақ халқының арасында кең мағынаға ие болған аманат пен қиянат концептілерін оппозиция тұрғысынан зерттеу аталған түсініктерді ғылым саласының анағұрлым үлкен шеңберіне жетелейді. Өйткені, бір ұғымды екіншісі арқылы түсіндіру мағынасын анағұрлым кеңейтеді.

Материалдар мен әдістер

Қазақ тіл білімін этнолингвистика тұрғысынан зерттеу жан-жақты зерттеле бастады. Ол өз кезегінде тілдік ерекшеліктерді сақтауға және жан-жақты зерттеуге көмектеседі. *Аманат* және

қиянат концептілерін оппозициялық тұрғыдан зерттеу үшін отандық және шетелдік ғалымдардың бірқатар еңбектеріне сүйене отырып, шолу жасадық. Отандық ғалымдардан профессор Ә.Қайдардың зерттеулеріне шолу жасадық. Бинарлық оппозициялық жүйенің маңыздылығын ашу үшін Н.И.Толстой еңбегіне сүйендік. Сонымен қоса, отандық ғалым А.Ислам еңбектеріне шолу жасап, зерделедік.

Бинарлық оппозициялық жұпты зерттеу барысында Т.В.Григорьева мақаласына шолу жасалды. Ол бинарлы оппозициялық жұпты зерттеудің жаңашыл әдісін ұсынады.

Е.В.Генералова «Орыс тіл білімі тарихындағы «түзу-кисык» оппозициялық жұбымен байланысты тұрақты тіркестер» атты еңбегінде бинарлы оппозициялық жұп құру арқылы зерттеудің маңыздылығы туралы жазған.

Әдебиеттерге шолу жасай отырып, қазақ тіл білімінде концепт ұғымының тамыры жайылып, кеңінен зерттеле бастағанын көріп отырмыз. Дегенмен, бинарлы оппозициялық жұп тұрғысынан зерттеуде шетелдік ғалымдар еңбегінде мол кездеседі. Тіл білімін зерттеушілердің алдында шетелдік басылымдарды зерттей келе, қазақ тіл білімінің ерекшеліктеріне сай қолға алу міндеті тұр.

Бинарлық оппозиция ғылымда шындықты танудың әмбебап құралы ретінде қарастырылады. Оның сол жағы, әдетте, оң (жағымды), ал оң жағы – теріс (жағымсыз) болып келеді. Ғалымдардың көрсетуінше, мұндай қарама-қайшылық мифологиялық санадан бастау алады.

Шетелдік басылымдарда бинарлық оппозицияның қолданылуына мынадай анықтама берілген: «... бұл қарама-қарсы ұғымдар объективті шындықты, олардың қасиеттерін адам өмірінің күнделікті салаларын бағалау үшін, түсіндіру үшін қолданылған...» [3; 5].

Дүние моделіне тән динамизм қарама-қарсылықтардың бірлігіне негізделеді. Қазіргі тіліміздегі кеңістіктік (жоғарғы-төменгі, аспан-жер, жер-жерасты әлемі, оң-сол, шығыс-батыс, солтүстік-оңтүстік); уақыттық (күндіз-түн, көктем (жаз) -қыс (күз); түстік (ақ-қара немесе қызыл-қара); табиғи (ылғал-құрғақ, шикі-қайнатылған, су-от); әлеуметтік (бақыт-бақытсыз, жақсы-жаман, ақылды-ақымақ, алғыс-қарғыс,) т.б. оппозициялар - адамның қоршаған ортаны, әлемді тануына, дүниетанымдық бағыт-бағдар ұстауына көмектесетін бастаулар.

Барлық бинарлық оппозициялық жұптар үнемі қарама-қарсылық мағынасы бойынша біріктіріледі. Бұл жерде бір оппозициялық жұп жағымды, жақсы, екінші қарама-қарсы ұнамсыз болып келуімен ерекшеленеді.

Зерттеуші Т.В.Григорьева бинарлы оппозициялық жұпты зерттеудің өзіндік тиімді жолдарын ұсынады. Ол модельдеу арқылы қазіргі ғылымды жеңілдетілген схемаға сүйене отырып зерттеуге мүмкіндік береді деп есептейді. Модельдеу тілдік құбылыстарды жалпылай сипаттауға немесе көп мағыналы сөз құрылымындағы көріністерін сипаттауға көмектеседі деп есептейді [4; 20].

Сол секілді, қазақ тіліндегі «аманат» пен «қиянат» концептілері қазақ халқының ұлттық дүниетанымында қарама-қарсы мәнде берік бекіген түсініктер болып келеді. Екеуі қарама-қарсы келе отырып, әлемнің мәдени-әлеуметтік оппозициялық жұбын толықтырады. Қарама-қарсылықтың бірлігі мен үздіксіз күресі дамудың негізгі тетігі болып табылады. Философиялық тұрғыдан қарастырсақ, қарама-қарсылық табиғат пен қоғам, адамдар арасындағы бірін-бірі жоққа шығаратын іс-әрекет, құбылыстар мен тенденциялар. Аманат пен қиянат концептілері арқылы әлемдегі жақсылық пен жамандық, қадір мен қасиетсіздік, ізгілік пен зұлымдық сынды ұғымдарды сипаттай аламыз. Аманат пен қиянат концептілерін оппозициялық тұрғыдан қарастыру мәселесі өзекті болып табылады. Өйткені қарама-қарсылықта қолданылатын бұл жұптардың мағынасын ашу арқылы қазақ халқының дүниетанымын, әлеуметтік болмысын тани аламыз.

Бинарлық оппозиция концептісінің өзі барлық түсініктерді, концептілерді бір иерерхиялық жүйеге орналастыру мақсатында жүзеге асқандығын байқаймыз. Жалпы алғанда, бинарлық оппозиция дегеніміз - мағыналары бір-біріне қарама-қайшы ұғымдар мен түсініктер. Бинарлық жұптың бірі құнды болса, екінші жұп бірінші жұптың құндылығын жоққа шығарып тұрады. Аманат пен қиянат бинарлық жұбы осыған дәлел.

Бинарлы оппозициялы жұптар аса терең мағыналы болып табылады. Сонымен қоса жақсы/жаман, ұнады/ұнаған жоқ деп қана қоймай, мағынасын терең ұғынуға жағдай жасайды.

Бинарлық оппозиция құрайтын тілдік бірліктер көп жағдайда семасиологиялық, ономасиологиялық тұрғыда қарастырылады [5, 242]. Бұл туралы Е.В. Генералова өзінің «Орыс тіл білімі тарихындағы «түзу-кисык» оппозициялық жұбымен байланысты тұрақты тіркестер» атты мақаласында жазған.

Ізгілік – зұлымдық, жақсылық – жамандық, адалдық – арсыздық, имандылық - имансыздық оппозициялық бірліктері – адамдар немесе қоғам мен адам арасындағы қарым-қатынас негізінде қалыптасқан құндылықтар. Өйткені ақтың ақ, қараның қара екендігін қарым-қатынас негізінде ғана

анықтай аламыз. «Қарым-қатынас жасау» қазақ менталитетінде маңызды орынға ие. Тіл – барлық коммуникациялық процестердің негізі болып табылады. Қарым-қатынас жасау қазақ халқының санасында қоршаған ортамен, өзге тілмен байланыс ретінде кең мағынаға ие. Бұл дастарқан басында берілетін қасиетті қазақ және түркі тектес халықтарға тән «батада», қарым-қатынас жасаудың ерекше түрі «аманатта» ерекше көрінеді. Сондықтан да жоғарыдағы аталған концептілерді «адам – қоғам» макроконцепті негізінде зерттейміз. Аты аталған концептілерді аманат – қиянат оппозициялық жұптары біріктіреді.

Адамзат дамуымен ізгілік пен зұлымдық түсініктері қатар дамып келеді. Осы түсініктерді *аманат* – *қиянат* концептісі тұрғысынан қарастырып көрелік. Ізгілік – адамның бойындағы адамдық қасиеті, тіршілік атаулы алдындағы жауапкершілігі, мейірбандығы мен қайсарлығын, адалдығын дәріптейтін ізгілікті идея болып табылады. Ізгілік – адамның рухани арқауы. Әр адам өзін ізгілікке тәрбиелеу арқылы бүтін бір қоғамды өзгертуге шамасы жетеді. Антикалық дәуір ойшылдарынан бастап, қазіргі уақытқа дейін философтар ізгіліктің түрлі формуласын жазуда. Қазақтың Абайы өзінің шығармаларында ізгілік туралы өзінше топшылайды. Оның ойынша, адам өзін тәрбиелеу арқылы ізгілікке қол жеткізеді. Яғни, әр адам әлемді қабылдауына орай ізгілікті өзінен тапқаны абзал. «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп...» - нақыл сөзі қазіргі уақытта күллі адамзат жете алмай, талпынып жүрген ұлы талап. Ізгілік идеясын насихаттаған әлемдік абыздың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби «Мінсіз мемлекет» идеясын дамытып, оған жетудің жолдарын анықтап жазған. Ғұламаның ойынша, адамдарды бақытқа жетелеу үшін олардың бір-біріне шынайы көмектесетін ізгілікті орта құру керек. Адамдарын ең биік бақытқа жеткізу үшін бір-біріне өзара көмек көрсету мақсатымен біріккен қала – ізгілік қаласы. Адамдары бақытқа жетелеу үшін бір-біріне көмектесетін қоғам – ізгі қоғам. Қалаларының бәрі бақытқа жету үшін бір-біріне көмектесетін халық – ізгі халық. Дәл осылайша, бақытқа жету үшін тұтас халық бір-біріне көмектесер болса, күллі жер шары ізгіліктің мекеніне айналады. Ғұлама мұндай пайымға сөзсіз, адамдағы ар мен ұят, сана мен жүрек атты танымдық құндылықтарды етене зерделеу арқылы келгендігі анық. Демек, ізгілік қасиетіне ие болу – аманатты орындау. Ізгілікке қарама-қарсы ұғым - зұлымдық жасау. Құқықта, этикада зұлымдық жасауды адамға, қоғамға, жалпы адамзатқа жасаған залалын тигізу дейді. Ал, ислам дінінде зұлымдыққа қиянат жасау, адам ақысын жеу деген түсінік берілген. Сонымен, аманатты орындау ізгілікті білдірсе, аманатқа қиянат жасау зұлымдықты сипаттайды. Осы сынды жақсылық пен жамандық, адалдық пен арсыздық, имандылық пен имансыздық түсініктері аманат пен қиянат оппозициялық жұбының түсіндірмелік қорын толықтырады.

Қазақ тіл біліміндегі ұғымдарды концепт тұрғысынан зерделеу олардың мағынасын кеңінен аша түседі. Жұмыстың мақсаты - аманат пен қиянат концептілерін бинарлық оппозициялық жұп ретінде қарастыру арқылы ұлттық құндылықтарды, жоралғылардың маңыздылығын көрсету. Екі концептінінің қарама-қарсылық сипатын сақтай отырып, мақал-мәтел, салт-дәстүрлердегі кездесуін талдадық. Мәселен, аманат академик Әбдуәли Қайдардың сөздігінде ақыл және онымен байланысты ұғымдарға жатқызылған. Яғни, аманат – адам ақылынан туындайтын әрекет. Аманатты есті адамға табыстайды деп содан айтса керек. Керісінше, қиянат концептісі халық арасында кеңінен тараған «*аманатқа қиянат жасама*» деген нақыл сөзінен-ақ мағынасын көрсетіп тұр. Демек, *аманат* пен *қиянат* бинарлық оппозициялық жұбы жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық, адамгершілік пен әділетсіздік т.б. мағынасында қарама-қарсылықты құрайды. Аманат пен қиянат концептілерін зерттеудің мақсаты – екеуін бір-бірі арқылы түсіндіру. Ол қазақ ұлтының қанына сіңген салт-дәстүр, жөн-жоралғы арқылы жүзеге асты. Яғни екеуін бір-бірі арқылы түсіндіру үшін аталған категориялар бойынша қарастырылды.

Нәтижелер

Қазақ ұлтының болмысын сипаттайтын аманат және қиянат концептілерінің оппозициялық жұп ретінде зерттелуі бірінің мағынасын екіншісі толықтырып отыратындығы жоғарыда айылды. Екі ұғымның мағынасын толық ашу үшін әрқайсысын кластерге біріктіріп ұсынайық (1,2- сурет):

1- сурет

2- сурет

Оппозициялық жұптарды кластерді біріктірген соң, ассоциативті эксперимент жасадық. Зерттеу жұмыстары Алматы қаласы, Түрксіб ауданында орналасқан «№83 Гимназия» КММ-нде 16-18 жас аралығындағы оқушылармен жүргізілді. Экспериментке қатысушылар зерттеліп отырған сөздерді естігенде, ойына қандай сөз келетіндігін айтты. Нәтижесі төмендегі кестеде: (Кесте 1):

1- кесте

Аманат интерпретациясы	Жауапкершілік	Сенім	Дін	Мұра, зат
Саны	18	15	5	18
Қиянат интерпретациясы	Жамандық	Жауапсыздық	Алдау/арбау	Уәдені орындамау
Саны	20	12	5	19

Эксперимент барысында аманат сөзін махаббатпен ассоциациялаған қатысушылар да болды. Ол аманаттың жақсылық туралы ұғым болғандықтан деген ой түйдік. Ал қиянат сөзін «болашағы жоқ» деп қайырған кіші жастағы (11-12) қатысушы арсыздықтың, жалпы кез келген қиянатшыл әрекеттердің ауылы алысқа бармайтындығын меңзеп жазған.

Сонымен, аманат және қиянат концептілері – халық арасында жиі кездесетін бинарлық оппозициялық жұптар. Қиянат концептісі арқылы құнды аманат ұғымының мәні ашылды.

Талқылау

Аманат концептісін ядролық концепт негізінде ала отырып, мағыналас *борыш*, *міндет*, *кепіл*, *өсиет*, *парыз* түсініктерін аманат – қиянат бинарлық оппозициялық жұп тұрғысынан қарастырайық. Борыш тұлғаның өзге адамдар алдындағы міндеті болып табылады. Мысалы, ер азаматтардың Отан алдындағы борышы – елді, жерді қорғау. Сол борышты өтемеу елге жасаған қиянатпен тең. Осы тұста Шәкәрім Құдайбердіұлының «Адамдық борышын» атты шығармасын еске түсірейік:

Адамдық **борышың** –
Халқыңа еңбек қыл.
Ақ жолдан айнымай
Ар сақта, оны біл [6].

Б. Момышұлы – әскердегі қызметтің үлкен жауапкершілігін санамен сезініп, Отан алдындағы борышын адал атқарған қазақтың үлгі тұтар тұлғасы. Батыр әрі жазушының борыш, парыз туралы айтқандары: «Әрқашан әскери ар-намысыңды сақта, солдаттық **борышыңа** адал бол», «Жауынгерлік **борышты** өтеу – жеңіспен бірдей», «Парыздан биік шың жоқ», «Парыз – арман мен даңқ шыңы». Жазушы өзінің атақты «Қанмен жазылған кітап» атты шығармасында адам бойындағы сезімдерді жоғары сезімдер пен төменгі сезімдер деп екіге бөліп қарастырған. Соның ішінде жоғары сезімдердің

көш басында *парыз* сөзі тұр. Адам Отан алдындағы парызын сезіну арқылы ғана борышын толыққанды орындай алады [7].

Өсиет сөз алдыңғы толқын ата-бабаларымыздың кейінгі ұрпаққа айтқан айшықты сөздері болып табылады. Өсиет сөз салт-дәстүрді, бір отбасының немесе бүтін бір ұлттың аманатын кейінгі толқынға жеткізуді көздейді. Өсиет сөзді орындау, құлақ асып тыңдау өсиетті айтушының аманатын орындауды білдіреді. Б.Момышұлының өсиет сөзін «Бабалар аманаты» атты кітабында жазушы З.Ахметова жеткізген. Мұны халық қаһарманы былай деп түсіндірген: «... Күнделікті тілімізде «елге еңбек сіңіріп, халыққа қызмет ету» деген сөз әр деңгейде жиі айтылады. Мұның шынайы мәнін көбі ұға бермейді. Елге еңбек сіңіріп, халқыңа, ұлтыңа қызмет ету деген – ең алдымен, ана тілінді, ата дәстүрінді отыңның басында сақтап, ұрпағыңның бойына сіңіру деген сөз. Осыны ұмытпаған адам өз халқының алдында жеген нанын, татқан тұзын ақтайды. Басқа үшін жауап бермеймін, әркімнің өз еркі өзінде. Бірақ менің өз тұжырымым – осы! Балаларым ретінде сендерге де мұны **аманат**, өсиет етемін» [8; 35].

Өсиет сөз ақындардың өлеңдерінде де жиі айтылады. Мысал ретінде М.Мақатаевтың «Халыққа хат» атты туындысын келтірейік:

«...**Аманат** бір өзіңе өлсем денем.

Аманат бір өзіңе жырым-сырым,

Аманат Асан-жүрек жырым-жырым,

Жолсызбен жортамын деп,

Орта жолда Жете алмай жетеріне жығылды ұлын,

О, менің Желпілдеген туырлығым!

Желбіреп, жетіле бер Туың бүгін!...» [9]

Ақын өлең жолдары арқылы барша жұртқа осылайша аманатын жеткізген.

«...Жаманын да болса егер жатсынбадым,

Мен жақсы көрдім, мені жатсынғанын.

Мен сеземін жаманын, жақсың барын,

Барлығы үшін, бәрібір, ақсын қаным.

Барымды ойымдағы тапсырмадым.

Бәрін де бір өзіңе **аманаттап**,

Кеудемде тыныш ұйықтап жатсын жаным...» [9].

– деп, аманатын өсиет сөз ретінде жеткізген. Бүгінде халқы ақын аманатын орындауда. Оған мектеп, университет қабырғасында «Мұқағали оқуларының» жыл сайын өтетіндігі, ақынның өлең жолдарын әншілердің шырқауы – дәлел. Мысалы, Рамазан Стамғазиев «Аққулар, қош болыңдар», Серік Аяған ақын «Ақмарал» әнін әуелетсе, қоңыр үнді әнші Еркін Нұржанов «Келші, қарағым, шашыңнан иіскейін» әнін, Айқын Төлепберген «Жалаң аяқ», Индира Расылхан «Жапырақ жүрек жас қайың», Қазақстанның халық әртісі Мақпал Жүнісова «Фариза, Фаризажан», «Шеше, сен бақыттысың» атты өлеңдерін шырқап өскелең ұрпақтың жадына сіңіріп, ақын аманатын орындап жүр.

Аманатты орындамау – жауапкершіліктің болмағандығын, берілген сөз, затқа мұқият бола алмағандығының дәлелі. Ал оның салдары – адамгершілікке, жігіттің жігіттігіне үлкен сын. Б.Момышұлының **аманаты** өз иесіне жетпегендегі қынжылысын да суреттеген: «...Мен 1943 жылдың тамыз айында 504-госпитальда жатқанымда, Қазақстаннан ақын Ғали Орманов бастаған делегация келді. Сонда полктің атынан Жамбыл атама сәлемдеме жібертіп едім. Ол нақышталған әсем өрнекті әрі қындап жасалған болат кездік болатын. «*Самому старейшему мудрейшему казаху*» деген сөздер ойылып жазылған еді. Полк жауынгерлері әртүрлі ұлттың өкілдері болғандықтан, ортақ тілде жазылды. Сол сәлемдеме Жамбыл жарықтыққа жетпепті. Кейін Ғалидан сұрағанымда, жоғалтып алғанын айтты. Мен қатты ренжідім. Қалай болғанда да, соғысып жүрген, өлім мен өмірдің ортасында жүрген жауынгерлердің **сәлемін, аманатын** тапсырма алмай, бүкіл полкті Жәкеңнің батасынан құр қалдырғанына ренжідім...» [10; 89].

Абай шығармаларында өсиет концептісі жиі бой көрсетеді. Шығармаларында сүйікті ұлы Әбдірахман, інісі Оспан қазасына арнап жазған шығармаларында, «Интернатта оқып жүр», «Ғылым таппай мақтанба», «Әсемпаз болма әрнеге», «Жігіттер ойын арзан», «Көзінен басқа ойы жоқ», «Сегіз аяқ», «Жасөспірім замандас қапы қалды» және тағы басқа көптеген өлеңдерінде ақын патриотизмді, еңбексүйгіштікті, ғылымға деген шынайы талпынысты, ғылымды, білімді, оқуды жастарға өсиет етеді. Абай шығармаларының негізгі тақырыбы ғылым мен білімге шын көңілмен келу керектігі, мал мен дәулеттің барлығы шынайы еңбекпен келетіндігі жайлы болып келеді. Абай «Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,

Жетпесе, біріндікін бірін жеткіз!

Күншілдіксіз тату бол шын көңілмен,

Қиянатшыл болмақты естен кеткіз!...» [11] деп, біріңе бірің қиянат ойлауды тый деп өсиет етеді.

Парыз – қазақ халқының өмір салты барысында қалыптасқан ерекше тәрбиелік мәнге ие жоралғысы. «Парыздан биік шың жоқ» деп парызды орындауды алдыңғы орынға қойған ұлы дала елінің адалдық пен адамдықты ту еткен халық екендігін аңғаруға болады.

Сонымен, өсиет, парыз, борыш, міндетті орындау аманатты орындаумен тең болса, аталған міндеттерді орындамау адамға, қоғамға жасаған қиянатпен тең.

Академик Әбдуәли Қайдар өзінің «Қазақтар ана тілі әлемінде» атты 3 кітаптан тұратын сөздігінің бірінші «Адам» деп аталатын томында **аманат**, **аманатты орындау** мәселелерін қазақтардың жеке басының өмір-тіршілік етуіндегі қасиеттері мен ерекшеліктері, адамға тән психологиялық қасиеттер тұрғысынан талдаған. Әрі аманат концептісін өзі бөлген категориялардың ішінде «Ақылдың түрлері және оған қатысты ұғымдар» бөлімінде көрсеткен. Мысал келтірейік, «...Әдетте, **аманат** ақысыз-пұлсыз біреуге тапсырылады. Ол міндетті түрде орындалуға тиісті. Өйткені, аманаттың жолы – ауыр жол. Аманатты орындамау аманаттаушының алдында ғана емес, Құдай алдында да, ар-ұждан алдында да күнә болып есептеледі. Егер саған біреу аманат тапсырса, сен оны қабылдама. Ал қабылдаған екенсің, қайткен күнде де оны орындауға тиістісің. Ата-бабаларымыздың (халқымыздың) әуелден келе жатқан салт-дәстүрі, жоралғысы солай. **Аманатқа қиянат** жасауға болмайды» [12; 33].

XX ғасырда қазақ жеріне саяхаттап келген орыс саяхатшылары қазақ халқының тұрмыс салты, мәдениеті туралы да өз жазбаларында жазған. Солардың бірі Федор Фиельструп болатын. Өзінің «XX ғ.басындағы қырғыз ұлтының тұрмыс салты» атты жазбасында аманат мәселесіне қатысты бірнеше салттарды жазып қалдырған. Аманат сөзінің өзіне мынадай анықтама береді: «...**Аманат** – дәстүрлі ортадағы әрі құқықтық, моральдық этикалық мәнді ұғым. Әлеуметтену үрдісіндегі адамдар арасындағы үлкен сенім мен жауапкершілік жүктейтін жосын...» [13; 85]. Сонымен қоса, халық аузындағы «аманат аман сақтайды» деген қанатты сөзді де жазып, қағаз бетіне түсірген. Аманат – адам ақыл-ойының дәрежесіне байланысты орындалатын немесе табысталатын ұғым. Қазақ ұлтына тән бұл аманат концептісі ұлтымыздың адамгершілік қасиетінің жоғары болғандығын көрсетіп отыр.

Аманат қою – дәстүрлі өлікті жөнелту салтында орын алған мәйітті уақытша жерлеу жосыны [14; 105]. Қазақ халқының ертедегі шаруашылығы жайылымды мал шаруашылығы болғаны белгілі. Сонау көшіп, маусымдық жайылымдарда жүргенде, кісі өлімі орын алып, өз елінен шалғайда орналасса, уақытша жерлеп, үш рет «аманат, аманат, аманат» деп айтып жерлеп кеткен екен. Сонымен, мүмкіндік болған уақытта өз еліне көшіріп алған. Мұндай жағдайлар, жоғарыда айтқандай, шалғайда болғанда, күн райы суық болып, бұрқасын борандарда жеткізе алмағанда орын алған екен. Мұның дәлелін біз Хакім Абайдың ұлы Әбдірахман Алматы қаласында жерленіп, кейін өз еліне көшірілгенін тарихтан білеміз.

Аманат көр – кейбір артына сенбегендер зиратын көзі тірісінде салдырады [15; 84]. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы көзі тірісінде ұрпақтарын жинап алып, мен дүниеден өткенде сендердің мені жерлейтін шамаларың болмайды деп айтып, көзі тірісінде өзіне көр қаздырып, құран бағыштаған екен. Алаш ардақтысы Әлихан Бөкейхановтың ату жазасына кесілгенін естіген жұрты да Ақтоғайда аманат көрін салса керек.

Аманат мал – кедей туысқандарға көрсетілетін жәрдем түрі, өсімге деп несиеге төл беру жорасы [16; 169]. Малды санын арттырып алсын деген жанашырлық ниетпен береді. Бұл үрдіс XIX ғасырдың басында қазақ халқының арасында үрдіске енген. Екі тарап, яғни мал алушы мен мал беруші шарт жасасады. Оған куәгерлер қатысады. Несиені алушы тарап екі жылдан соң екі жасар малды, үш жылдан соң үш жасар малды беруге міндеттелген. Егер, шарт бұзылып, малды қайтара алмаса, биге жүгінген. Қазақ тарихшыларының ішіндегі көшбасшы Ермұхан Бекмаханов осы аманат мал жоралығысының қолданыс аясын XIX ғасырдың бірінші жартысы деп көрсетеді.

Қиянат – адамға жасалған зорлық-зомбылықты, әділетсіздікті, өктемдік пен озбырлықты білдіретін ұғым [17; 228].

Ол жеке адамның мақсат-мүддесін жүзеге асыруға, рухани қажеттерін қанағаттандыруға кедергі жасайды. **Қиянат** жасаған адамның адамгершілік қасиеттері жойылады. Шәкәрім Құдайбердіұлы да **қиянат** туралы көп ой толғаған. Сонымен, **қиянат**, **аманатты** орындамау, сақталған күйінде жеткізе алмау, немесе иесіне жеткізбеу дегенді білдіреді. Демек, аманатты сақтау жоғары адами құндылыққа жатады десек, аманатқа қиянат жасау адами құндылықтың жоқтығын көрсетеді. Қиянат концептісі – аманат концептісіне бинарлық оппозициялық жұп құрайды.

Қиянат жасаудың мың түрі бар дегендей, адам өзіне және өзгеге қатысты қиянат түрлерін топтастырдық: өзіңе қатысты қиянат жасамау - бұл өз сезім мүшелеріне қиянат жасамау, өтірік айту, дөрекі сөйлеу – тілге қиянат. Жаман сөз есту – құлаққа қиянат. Жамандық көру – көзге қиянат. Жаман иіс – мұрынға қиянат. Жаман әрекет – тәнге қиянат [18; 46].

Қиянат туралы ой толғаған данагөйлердің бірі – үнді ойшылы Махатма Ганди. Өмірінің соңына дейін әділдік іздеген ол зұлымдықтың, зорлық-зомбылықтың қай түрін болса да теріске

шығарған. «Мен өзімді құрбан ететін көп нәрселер бар, бір-ақ мен құрбандыққа шалатындай ешнәрсе жоқ... Мен өмірдің апаттар қоршауында өтетінін түсіндім, тиісінше қирау заңдылығынан да жоғары заң болуы қажет. Тек осындай заң болғанда ғана қоғам дұрыс және орынды құрылады, сондықтан да өмір сүруге тұрады. Егер ол – өмір заңы болса, біз күнделікті өмірде осы заңды ұстануымыз қажет. Қандай ұрыс-керіс, қарсылық жанжал болмасын, қандай қарсылас кездесе де, оны сүйіспеншілікпен жеңіңдер... **Қиянат жасамау** - күштілердің қаруы, » - деген М.Гандидің нақыл сөзі қиянат сөзінің мағынасын толық қамтып тұр [19; 2].

Зұлымдықты зұлымдықпен жеңу мүмкін емес. Оны тек сүйіспеншілікпен жеңуге болатындығын алға тартқан. Өзінің ойын соңына дейін дәлелдеген ойшыл, оның жемісін де көрді. Ұлыбританиядан тәуелсіздігін бейбіт жолмен алады. Күш қолданбай, жеңіске жетуге болатындығын іс жүзінде дәлелдеген тұлға.

Адам бойында туа бітетін ақиқат, дұрыс әрекет, ішкі тыныштық, қиянат жасамау, сүйіспеншілік сынды жалпыадамзаттық құндылықтар болады. Ендеше аталған құндылықтар адамның дініне, тіліне, діліне байланысты емес, барлық адамға теңдей дарыған. Тек күнделікті өмірдің шырмауында, атак, даңқ, мәртебенің артында жүректің түбінде тұншықтырады. Қиянат жасамай, аманатқа адалдықпен қарау табиғат балансын сақтауға мүмкіндік береді.

«Орындалмаған аманат,
Ерге тағылған жаман ат».

Қазақ халқының менталитетінде ер мен әйел ешқашан тең дәрежеде болмаған. Қай манда да ер елдің қорғаны, отағасы болған. Ер адам мойнында үнемі үлкен жауапкершілік жатқан. Жауапкершілікті орындамау, аманатқа қиянат жасау ердің еліне де үлкен сын болып табылады.

«**Адамға адам аманат**» [20; 235]. Аманат – рухани құндылық. Тегінде, адам баласы жоғары рухани сана иесі болғандықтан бір-біріне, қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауға міндеттеледі. Яғни, бірін-бірі алдамау, қиын жағдайға қалдырмау, сыйласпау, жанашырлық танытпау аманатты орындамауды білдіреді. Аманат орындалмаған жағдайда жалпыадамзаттық, жалпыұлттық құндылықтар бұзылады.

«**Аманат әлекке салады**». Аманатты арқалаған адам оны орындамайынша жүрегі тыныш таппайды. Бұл аманат жүгінің ауырлығын білдіреді. Сондықтан да аманатты кез келген адамға емес, есті адамға табыстаған.

«**Арлы, ақылды адам қиянат, зорлық жасамайды, өзімшілдік пен мақтанды сүймейді**». Демек, аманатты орындау жоғары интеллектілі, арлы адамның қолынан келеді.

Ақүйлі аманат. Ежелгі қыпшақ заманынан қазақ хандығы жойылғанға дейінгі дәуірде қолданылған заң ұғымы; жауласқан екі елдің жеңілгенін қабылдайтын бейбіт міндеттемесі. Олардың кейі Көктің ұлына көтеші болып істесін деп балаларын ақ үйлі аманатқа берді.

«**Адамның ең асылы – қиянатсыз, ақ пейіл адам**». Адамзатқа жақсылық жасау – қиянат жасамау. «**Қиянат жасаудың мың түрі бар, ал қиянат жасамаудың түрі біреу-ақ**» (Т.Әбдікұлы). Қиянат жасамаудың бір түрі адамдық белгісі. Жан атаулыға зиян келтірмеу, қиянат жасамау болып табылады.

«**Қиянат қылма адамға – таза еңбек істе заманға**». Адамға қиянат жасау – адамзатқа, өзіңе жасаған жамандық, қиянат болып табылады. Қиянат жасаудың үлкен-кішілігі болмайды. Төменде келтірілген халық даналығындағы нақыл сөздер қиянат адамға, ұлтқа, тілге жасалатынын, ондай іске ақылы толық, саналы адамның бармайтындығын сөз еткен: «Арлы, ақылды адам **қиянат**, зорлық жасамайды, өзімшілдік пен мақтанды сүймейді».

«Адамның ең асылы – **қиянатсыз**,
ақ пейіл адам»

«Жүрегі таза адам **қиянатқа**
бармайды»

«**Қиянатқа** көнбе, әділдікке атса
да көн»

«Ауруын жасырған – ажалсыз
өледі,

«**Қиянаттан** қорыққан –
амалсыздан көнеді»

«Атқа мінген әкімнің үзеңгісін тең
баспағаннан бетіне бассаң бас,
бірақ тарихқа, тағдырлас халыққа
қиянат жасама»

«Айтуға – ұят, айтпасаң – **қиянат**»

«**Аманатқа қиянат жасама**,
Құпияға бекем бол»

«Халықтың тіліне **қиянат жасау** –
оның жүрегін жаралау»

«Зұлымдық қылсаң – әділетсіздік
көресің,

Өтірік айтсаң – алданасың.

Қиянат қылсаң – қиянатшылға
жолығасың,

Ертең өзіңе не жасалғанын
қаласаң,

Бүгін өзгеге соны жаса».

Жоғарыдағы ойшылдардың сөзіне сүйене отырып, қиянат жасамау адамның адамшылдығынан деген қорытынды ой түйдік. Қиянат жасамау ақиқат, сүйіспеншілік, дұрыс әрекет пен жан тыныштығы құндылықтары болған жағдайда ғана болады. Басқаларға зиян келтірмей өмір сүру, яғни, қиянат жасамау, ауызбіршілік пен жақсы көру, қоршаған ортаға, өзге жандарға деген қамқорлық, бауырмашылық, өзгелердің ұстанымы мен дәстүріне, тіліне, діліне, ұлтына деген құрмет болған жерде, тәкаппарлық жоқ жерде ғана болады.

Сонымен, қиянат жасамаудың өзіне тән өзгешеліктері:

- барлық болмыстың бірегейлігін толыққанды түсіну;
- қиянат қылмау қоршаған ортаға сүйіспеншіліктен туындайды;
- қиянат жасамау күллі адамгершілік қасиеттерді қамтиды;
- адамның өзіне қатысты қиянат жасамау, тәніне ерекше ықыласпен, зиян келтірмей күту;
- табиғатқа қатысты қиянат жасамау – табиғат тазалығын бұзбау, сақтау.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген аманат пен қиянат бинарлық оппозициялық жұбына қатысты мақалдар, бабалардан қалған нақыл сөздер қазақ халқының психологиялық мінездемесін, болмысын, ұлттық ерекшелігін тарқатып көрсетті. Әрі аманат пен қиянат концептілерінің қарама-қарсылық мағынасына орай бинарлық оппозициялық жұпты құрайтынын атап жаздық. Аманатты орындау – жақсылық, ізгілік, имандылық, адалдық түсініктерін біріктірсе, қиянат – жамандық, имансыздық, әділетсіздік ұғымдарына сай келеді. Жақсылық жасау, аманатқа берік болу, қылдай қиянат қылмау – ғасырлар бойы қазақ мінезіне біте қайнасып кеткен қасиеттер. Уақыт кеңістігінде өмір салты мен мемлекеттік басқару құрылымы ауысқанымен, халық бойында аталған қасиеттер әрқашан бой көрсетеді. Аманат-қиянат бинарлық оппозициялық жұбы осы қасиеттердің ара жігін анықтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1.Тарасова И.А. (2020) Концептуальное моделирование как методологическая основа анализа корпусных данных // Вестник Томского государственного университета. Филология. №63. С. 178-190
http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1913&article_id=43718
2. Толстой Н.И. (1983) О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса // Ареальные исследования в языкознании и этнографии. Язык и этнос. Л.: Наука. С. 181-190.
3. Григорьева Т.В. (2015) Аксиологические особенности оппозиции «легкий-тяжелый» в русском языке // Вестник Томского государственного университета. Филология. №2(34)
http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1245&article_id=21811&page=&sort=email&sort_napr=desc&hash=d3829ae4c44413bd6c27213e4c49e34f
4. Григорьева Т.В. (2019) Перцептивные оппозиции: методология исследования оценочной деятельности // Вестник Томского государственного университета. Филология. №60.
http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1837&article_id=42165
5. Генералова Е.В. (2019) Устойчивые сочетания, связанные с понятийной оппозицией «прямое – кривое», в истории русского языка // Сибирский филологический журнал. №4. С.241-252. http://case.asu.ru/files/form_312-34256.pdf
6. Құдайбердіұлы Ш. Адамдық борышың. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/1401-Adamdyq-boryshyn>
7. Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. [https://kitap.kz/book/425/read#epubcfi\(/6/2fid11!/4/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/425/read#epubcfi(/6/2fid11!/4/2/1:0))
8. Ахметова З. (2017) Бабалар аманаты. Алматы. - 280 б.
9. Мақатаев М. Халыққа хат. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/1121-Halyqqa-hat>
10. Ахметова З. (1984) Шуакты күндер. Алматы: Жалын, 1984. - 176 б.
11. Құнанбайұлы А. Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/492>
12. Қайдар Ә. (2009) Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. Алматы: Дайк-Пресс. 1-том. - 784 б.
13. Фиельструп Ф.А. (2002) Из обрядовой жизни киргизов начала XX века. М.: Наука. - 300 с.
14. Жүнісов А. (1992) Бабалар дәстүрі : қазақтың байырғы тұрмыс-салт ғұрыптары. Алматы: Жазушы. – 78 б.
15. Бекмаханов Е. (1994) Қазақстан XIX ғасырдың 20-40 жылдарында: Оқу құралы. Алматы: Санат. - 416 б.

16. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының категориялық жүйесі (2011) Энциклопедия.. 1-том. Алматы: DPS. – 738 б.
17. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі (1982) 6-том. Алматы, «Ғылым» баспасы - 624 б.
18. Әл-Фараби философиясы (2005) Жиырма томдық /Құрастырушылар Ә.Нысанбаев, Ф.Құрманғалиева. Астана: «Аударма». 2-т. – 480 б.
19. Ганди М.К. (1969) Моя жизнь. М.: Гл. ред. Восточ. литературы изд-ва "Наука". Пер: с англ. А.М.Вязьминой, О.В.Мартышина, Е.Г.Панфилова, под ред. проф. Р.А.Ульяновского.
20. Қайдар Ә. (1998) Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы: Ана тілі. - 304 б.

References

1. Tarasova I.A. (2020) Konceptual`noe modelirovanie kak metodologicheskaya osnova analiza korpusnykh dannyykh [Conceptual modeling as a methodological basis for the analysis of corpus data] // Vestnik Tomskogo gosudavrennogo universiteta. Filologiya. #63. S. 178-190. http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1913&article_id=43718 [in Russian]
2. Tolstoy N.I. (1983) O predmete etnolingvistiki i ee roli v izuchenii yazyka i etnosa // Areal`nye issledovaniya v yazykoznanii i etnografii. Yazyk i etnos. [On the subject of ethnolinguistics and its role in the study of language and ethnos // Areal studies in linguistics and ethnography. Language and ethnicity]. L.: Nauka. S. 181-190. [in Russian]
3. Grigoryeva T.V. (2015) Aksiologicheskie osobennosti oppozitsii «legkij-tyazhelyj» v russkom yazyke [Axiological features of the opposition "light-heavy" in the Russian language] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. #2 (34). http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1245&article_id=21811&page=&sort=email&sort_napr=desc&hash=d3829ae4c44413bd6c27213e4c49e34f [in Russian]
4. Grigoryeva T.V. (2019) Perczeptivnye oppozitsii: metodologiya issledovaniya ocenochnoj deyatel`nosti [Perceptual oppositions: methodology of the evaluation activity research] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. #60. http://journals.tsu.ru/philology/&journal_page=archive&id=1837&article_id=42165 [in Russian]
5. Generalova E.V. (2019) Ustojchivye sochetaniya, svyazannye s ponyatijnoj oppozitsiej «pryamoe – krivoje», v istorii russkogo yazyka [Stable combinations associated with the conceptual opposition "straight – crooked" in the history of the Russian language] // Sibirskij filologicheskij zhurnal. #4. S.241-252. http://case.asu.ru/files/form_312-34256.pdf [in Russian]
6. Kudajberdiuly Sh. Adamdyk boryshyn. [Your human duty]. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/1401-Adamdyq-boryshyn> [in Kazakh]
7. Momyshuly B. Kanmen zhazylgan kitap. [A book written in blood] [https://kitap.kz/book/425/read#epubcfi\(/6/2\[id1\]!/4/2/1:0\)](https://kitap.kz/book/425/read#epubcfi(/6/2[id1]!/4/2/1:0)) [in Kazakh]
8. Akhmetova Z. (2017) Babalar amanaty. [The legacy of ancestors]. Almaty. - 280 b. [in Kazakh]
9. Makataev M. Khalykka khat. [Letter to the people]. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/1121-Halykqa-hat> [in Kazakh]
10. Akhmetova Z. (1984) Shuakty kunder. [Sunny days]. Almaty: Zhalyn, 1984. - 176 b. [in Kazakh]
11. Kunanbaiuly A. Zhigitter, ojn arzan, kulki kymbat. [Guys, the game is cheap, laughter is expensive]. Bilim-All. <https://bilim-all.kz/olen/492> [in Kazakh]
12. Kaidar A. (2009) Kazaktar ana tili aleminde: etnolingvistikalık sozdik. [Kazakhs in the world of their native language: an ethnolinguistic dictionary]. Almaty: Dajk-Press. 1-tom. - 784 bet. [in Kazakh]
13. Fielstrup F.A. (2002) Iz obryadovoj zhizni kirgizov nachala XX veka [From the ritual life of the Kyrgyz people of the early twentieth century]. M.: Nauka. - 300 s. [in Russian]
14. Zhunissov A. (1992) Babalar dasturi; kazaktyn baiyrgy turmys-salt guryptary [Ancestral traditions: ancient Kazakh everyday life and rituals]. Almaty: Zhazushy. 1- tom. - 784 b. [in Kazakh]
15. Bekmakhanov E. (1994) Kazakstan XIX gasyrdyn 20-40 zhyldarynda. [Kazakhstan in the 20-40 years of the XIX century: a textbook.] Almaty: Sanat. - 416 b. [in Kazakh]
16. Kazaktyn etnografiyalık kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn kategoriyalyk zhujesi (2011) Encziklopediya. [Categorical system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. Encyclopedia]. Almaty: DPS. – 738 b. [in Kazakh]
17. Kazak tilinin tusindirme sozdigi (1982) [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. 6-tom. Almaty, «Gylym» baspasy - 624 b. [in Kazakh]
18. Al-Farabi filosofiyasy (2005) [Al-Farabi's philosophy]. Zhiyrma tomдық /Kurastyrushylar A.Nyissanbaev, G.Kurmangalieva. Astana: «Aударma». 2-t. – 480 b. [in Kazakh]
19. Gandhi M.K. (1969) Moya zhizn. [My life]. M.: Gl. red. Vostoch. literatury izd-va "Nauka". Per: s angl. A.M.Vyazminoj, O.V.Martyshina, E.G.Panfilova, pod red. prof. R.A.Ulyanovskogo. [in Russian]
20. Kaidar A. (1998) Kazak tilinin ozekti maseleleri. [Actual problems of the Kazakh language]. Almaty: Ana tili. - 304 b. [in Kazakh].

Концепт *аманат* и *киянат* в роли оппозиционной пары

Э.Н. Дунгенбай*¹, Ж.К. Отарбекова¹, З. Каймаз²

¹Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан

²Эгейский университет, г. Измир, Турция

e-mail*: dungenbay.elmira@mail.ru

В статье подчеркивается важность изучения языковых терминов в контексте концепта, на примере использования понятия «аманат», одного из концептов, отражающих мировоззренческую специфику казахского народа. Для когнитивного раскрытия концепта *аманат* необходимо привести бинарную оппозиционную пару, образуемую концептом «киянат» (злоупотребление, насилие), через которое можно определить значение концепта *аманат* для народа. Для определения применения понятия *аманат* в XIX-XX веках была проведена работа с источниками того периода, например, концепт *аманат*, встреченный в работах путешественника Ф. А. Фиельструпа, историка Е. Бекмаханова, характеризующая то время, отражает мировоззрение народа, а также анализ пословиц и поговорок, прочно закрепившихся в сознании народа, нашел широкое отражение в этой статье. *Киянат* широко обсуждается как понятие, обозначающее насилие, несправедливость, властность и произвол, совершаемые человеком, когда считается, что нравственные качества оскорбленного человека разрушены. Концепт *киянат* образует бинарную оппозиционную пару к понятию *аманат*, отсюда мы сгруппировали типы злоупотреблений по отношению к человеку, насилие по отношению к себе - оскорбление органов чувств, ложь, грубая речь как оскорбление языком. Для определения того, насколько глубоко современное общество понимает концепты *аманат* и *киянат*, был проведен социологический опрос, результаты которого приведены в этой работе.

Ключевые слова: концепт, бинарная пара, оппозиционная пара, концепт «аманат», концепт «киянат».

The concepts of *amanat* and *kiyanat* as opposition

Elmira N. Dungenbay*¹, Zhamilya K. Otarbekova¹, Zeki Kaymaz²

¹Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

²Ege University, Izmir, Turkey

e-mail*: dungenbay.elmira@mail.ru

The article emphasizes the importance of conceptual study of terms that have linguistic meaning. In particular, one of the concepts reflecting the worldview of the Kazakh people was the concept of "*amanat*". For the cognitive disclosure of the concept of *amanat*, it is necessary to give a binary oppositional pair formed by the concept of "*kiyanat*" (abuse, violence), through which it is possible to determine the meaning of the concept of *amanat* for the people. To determine the application of the concept of *amanat* in the XIX-XX centuries, work was carried out with sources of that period, for example, the concept of *amanat*, found in the works of the traveler F. A. Fielstrup, the historian E. Bekmakhanov, describing that time, reflects the worldview of the people, as well as the analysis of proverbs and sayings that are firmly entrenched in the minds of the people, is widely reflected in this article. *Kiyanat* is widely discussed as a concept denoting violence, injustice, imperiousness and arbitrariness committed by a person when it is believed that the moral qualities of the offended person are destroyed. The concept of *kiyanat* forms a binary oppositional pair to the concept of *amanat*, hence we have grouped the types of abuse against a person, violence against oneself - an insult to the senses, lies, rude speech as an insult to the language. To determine how deeply modern society understands the concepts of *amanat* and *kiyanat*, a sociological survey was conducted, the results of which are presented in this work.

Keywords: concept, binary couple, opposition couple, concept of "*amanat*", concept of "*kiyanat*".

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Дунгенбай Эльмира Нұрланқызы, магистрант, «Қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасы, Филология институты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан; dungenbay.elmira@mail.ru

Отарбекова Жамиля Керімбайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, профессор м. а., «Қазақ тіл білімі теориясы мен әдістемесі» кафедрасының меңгерушісі, Филология институты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан; zhimi_ok@mail.ru

Каймаз Зеки, профессор, Түркі тілі және поляк диалектілері кафедрасы, Түркі дүниесін зерттеу институты, Эге университеті, Измир, Түркия, zeki.kaymaz@ege.edu.tr

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ

Дунгенбай Эльмира Нурланқызы, магистрант, Кафедра теории и методики казахского языкознания, Институт филологии, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан; dungenbay.elmira@mail.ru

Отарбекова Жамиля Керимбаевна, кандидат филологических наук, и.о. профессора, заведующая кафедрой теории и методики казахского языкознания, Институт филологии, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан; zhimi_ok@mail.ru

Каймаз Зеки, профессор кафедры тюркского языка и польских диалектов, Институт исследований тюркского мира, Эгейский университет, Измир, Турция, zeki.kaymaz@ege.edu.tr

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Elmira N. Dungenbay, Master's student, Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics, Institute of Philology, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan; dungenbay.elmira@mail.ru

Zhamilya K. Otarbekova, Cand. Sci. (Philology), Acting Professor, Head of the Department "Theory and Methodology of Kazakh Linguistics", Institute of Philology, Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan; zhimi_ok@mail.ru

Zeki Kaymaz, Professor, Department of Turkic language and Polish dialects, Institute of Turkic World Studies, Ege University, Izmir, Turkey, zeki.kaymaz@ege.edu.tr

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Received 14.05.2020

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted 28.06.2021